

ՊԵՏՐՈՒԱՐ-ԲԵՆԵՍԻՐԵԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԾԱԿՈՒՆԻ

Մծրին (Nisibis) եղաւ այս քաղաքը, որ առաներկու տարուայ ընթացքին երեք անգամ պաշարուեցաւ Շապուհէ, և երեք անգամին ալ յամառ և մօլեղնած պարսկ վեհապետի պաշարող զօրադուռները ետ մղեց:

Մծրինի ճակատագիրը, կարելի է ենթադրել թէ գործօն քանի մը ազդակներէն մին եղաւ, որ հայ պետական քաղաքականութիւնը հիմնովին փոխուի:

Այս քաղաքի երեք պաշարումներն ալ հարկ է յիշենք հակիրճ կերպով:

Մծրին հիւսիսային Միջագետքի ամենամեծ քաղաքն էր: Գետակի մը եզրին, արդասարեք և հարուստ գաւառի մը մէջ, այդ եղած էր անուր ժամանակներէ ի վեր առեւտրական մեծ կեդրոնավայր մը ուր արեւելքէն արեւմուտք վաճառականական մեծ ուղիի հիւսիսային ճիւղին զլիսուոր չահաստանն էր: Տիգրիս գետէն վաթսուն մղոն գէպի արեւմուտք, իսկ Մեծն Տիգրանի կառուցած Տիգրանական մօտաւորապէս երկու հարիւր մղոն գէպի հարաւ:

Մծրին, հայ մեծագոր Արքայի օրով արդէն նշանաւոր առեւտրական և զինուորական կայան, կը կազմէր Հայկական Կայսրութեան մասը: Եւ այդ առնչութիւնը աւելցնելով կարեւորութիւնը կրնանք կոահել երբ յիշենք թէ քաղաքին կառավարիչն էր նոյն ինքն Մեծն Տիգրանի եղբայրը Կիւրապ (Սուրա):

Հռոմայեցիներ առաջին անգամ ձեռք անցուցին զայն, ժամանակաւորապէս, երբ Տիգրան Հռոմէական պատերազմական գործողութիւններու ընթացքին Լուկուլլոս զրաւեց Մծրինը ամբողջ ամառ պաշարելէ վերջ⁽¹¹⁾: Տրայանոս Կայսրը զարձեւալ զրաւեց քաղաքը⁽¹²⁾:

Մծրինի սահմանադրական կարեւորութեան ալ աւելի գիտակցեցան Հռոմայե-

ցիները: Սեպտեմիոս Սեւերոս Կայսրը իր զլիսուոր զինուորական կայանը ըրաւ⁽¹³⁾, և յետ այնու Մծրին մնաց Կայսրութեան հաստատիւստ ամրապահող Պարթեներու և Պարսկներու դէմ: Անոր պարսպները և ամրութիւնները կայսրէրու մասնաւոր հագեցութեան առարկան եղան, քանզի եփրատեան սահմանագծի պաշտպանութեան ամբողջ շղթային ամրակառուց խարխիւրը կը հանդիսանար այս քաղաքը:

Ոչ միայն Հռոմէական կամ Բիւզանդական արքունիքի համոզումն էր Մծրինի կենսական կարեւորութիւնը, այլ Մերձարար Արեւելքի մէջ ընդհանուր զաղափարն էր որ Մծրինի կորուստը ամբողջ Արեւելքը Պարսկներու լուծին տակ կը ձգէր⁽¹⁴⁾:

Միթէ Շապուհէն էր որ պիտի չզիւնար թէ վճռական յաղթանակ մը միայն Մծրինի գրաւումով կարելի էր:

Պարսկ թագաւորին կողմէ քաղաքին առաջին պաշարումը տեղի ունեցաւ 338 թուին⁽¹⁵⁾:

Այդ առնչ Կոստանդիոս Եւրոպա մեկնած էր՝ Կայսրութեան բաժանման յարակից խնդիրներու մասին իր երկու եղբայրներուն հետ խորհրդակցելու: Որով երբ Պարսիկ բանակը երեցաւ Մծրինի շուրջ, քաղաքին պաշտպանութիւնը պահակագործի և քաղաքացիներու ուժ ու կորովէն կախում պիտի ունենար:

Առաջին պաշարման, ինչպէս նաև երկրորդին և երրորդին, զիմագրութեան ողնաշարը և իրական հերոսը կը հանդիսանայ քաղաքին եպիսկոպոսը, Ար. Յակոբ: Հայ եկեղեցւոյ ալ սիրելի Սուրբերէն մին, Յակոբ Մծրնայ Հայրապետը, օրուն յիշատակը կը տօնէ Դեկտեմբեր ամսոյ մէջ, և կը փառաբանէ շարականով:

Յաղորդ եւ սուրբ հայրապետ

ճման մեծին Մովսէսի:

Բարձող խաչին պարճանաց
ընդդիմամարս հանդիսի...

Ար. Յակոբ, «Միջագետքի Մովսէսը», աւանդութիւնը Գրիգոր Լուսաւորչի ազգական կը ցուցնէ: Այնպիսի մաքրակրօն բա-

⁽¹¹⁾ Dion Cassius, XXXV, 6, 7; Plutarch, Lucullus, 32, 4:

⁽¹²⁾ Dion, Cassius, LXVIII, 23:

⁽¹³⁾ Dion Cassius, LXXV, 2, 3:

⁽¹⁴⁾ Ammianus XXV, 8, 14:

⁽¹⁵⁾ Clinton, Vol. 1, p. 396:

րեպաշտ կեանք մը վարեց, օգրադուած ճշմարտութեան գործերով», Փաւստոսի բառերով, որ նկատուեցաւ, և հռչակուեցաւ հրաշագործ մը: Եկեղեցական պատմիչներ, ինչպէս Թէոփոքէ, կը կրկնեն առասպելական պատմութիւններ անհաւատալի հրաշքներու: Հրաշքներ, որոնցմէ քանի հատը, կ'ըսեն, կատարեց երբ իր սիրելի քաղաքը կը պաշտպանէր Շապուհի գրոհներուն դէմ:

Մասնակցած էր Նիկիոյ Ժողովին, ուր Յակոբը՝ ներկայ եպիսկոպոսները և Կոստանդին Կայսրը ակնհայտաւ կ'ընէ իր մէկ հրաշքին, ըստ Փաւստոսի, որ կը կրկնէ Սուրբին հրաշքներ գործելը: Ինչպէս նաև կը նկարագրէ Սուրբին Հայաստան գալով Արարատ լեռը մազլիցիւր ի խնդիր Նոյի Տապանին⁽¹⁶⁾:

Առաջին պաշարումը տեւեց վաթսուներեք օր⁽¹⁷⁾:

Պարսիկ Արքան որքան խստացուց պաշարումը, կարծես այնքան աւելի պաշարեալներու ոգին և կորովը բարձրացաւ: Հորհրէս Յակոբ եպիսկոպոսի զուլ ու դադար չգիտցող գործունէութեան և սրտապնդիչ խրախուսանքին: Միշտ պարխալի վրայ, հոգեւոր հրամանատարութեան միացուցած սազմական հնարագէտ զօրապետի մը ներշնչող անհատականութիւնը:

Երկու ամիս Մծրինի ամրակառոյց պատերուն առջև կարեկին ի գործ դնելէ վերջ, Շապուհ վերցուց պաշարումը և հետացաւ:

Յամբընթաց պատերազմի ութերորդ տարին, 346-ին, Շապուհ կրկին պաշարեց Մծրինը, ալ աւելի ստուարաթիւ բանակով մը:

Դարձեալ քաջասիրտ հովիւը և իր քաջամարտիկ հօտը ձախողութեան մատնեցին Պարսիկ Թագաւորը, որ 78 օր վատնելէ վերջ, բազմահազար զոհեր տալով քաշուեցաւ⁽¹⁸⁾:

Շապուհ մէկն էր այն վեհապետներէն, որոնք ձախողութիւն, պարտութիւն կամ աղէտ կ'ընդունէին որպէս մարտահրաւէր մը՝ աւելի ուժգնութեամբ վերադառնալու: Անքեղի կրնար յիշեցնել ուրիշ Հռոմատեացի մը, Միհրդատ եւպատոր, որ չորս հարիւր

տարի առաջ երկարամեայ պատերազմներու պիտի բռնուէր Կոնստանդինոպոլիսէն Կայսրութեան հետ, և ամէն անգամ պարտութեան բաժակը ըմպելուն, տառապաւ եռանդով սկսէր նոր բանակ հանելու, մինչև իր եղբւրեան վախճանը: Սա տարբերութեամբ որ Շապուհ վերջ ի վերջոյ յաղթական զուրս եկաւ բազմամեայ կռիւներէն:

Այլևս Պարսիկ Թագաւորի համար Մծրին մղձաւանջ մը եղաւ: Իրաւ է թէ, տասնեակ տարիէ ի վեր քաշկոտուող այս պատերազմի ընթացքին, Շապուհ ճակատամարտներ չաւանդ, նոյնիսկ ջախջախիչ, ինչպէս 348-ին Սինկարայի ճակատամարտը, ուր զանուղ լեզէնականները գրեթէ ամբողջութեամբ ջարդուեցան, բայց ան անվիճելի համոզում գոյացուցած էր որ Բիւզանդական վիշապանշան զրօշնները⁽¹⁹⁾ վերջնականապէս պիտի չհռանային Միջագետքէն մինչև որ Պարսիկ բանակը յաղթական մուտ գործէր Մծրին: Քաղաքը, վերջապէս մարտահրաւէր և փորձաքար մ'էր իր արքայական զօրող վարկին, սազմական հնարագիտութեան և կարողութեան:

Իրեն չափ, և թերես աւելի, այս յամա պայքարի վախճանին կը սպասէին զրացի ժողովուրդներ: Մծրին այլևս ստակական քաղաք մը ըլլալէ դադարած, կ'ըլլար խորհրդանիշ մը:

Պատեհութիւններ կայացաւ Շապուհին երրորդ անգամ ըլլալով պաշարելու Մծրինը 350 թուականին:

Եւրոպայի մէջ, տարւոյն սկիզբները, 350 Փետրուարին, Կոստանդիոսի եղբայրը Կոստաս սպաննուած էր: Երեք եղբայրներէն անդրանիկը, Կոստանդին Բ., արդէն տասը տարի առաջ սպաննուած էր, երբ Կոստասի հետ պատերազմի բռնուեցաւ:

(19) Ammianus, 10, 6-9: Խորենացի Գ. 371-Խորենացիի զեղեցիկ նկարագրութենէն, փալիւն զէնք ու սարքով, Բիւզանդական բանակի և Պարսիկ զօրքերու, Ձիւրաւի ճակատամարտին, շիտկ վիշապներու զալարումները, որոնք քամիէն ուռելով անգղակերպ բացած էին բերանները, ուրիշ բանի չեմ կրնար նմանցնել, քան եթէ աղամանդեայ լիրան մը, որ կ'իջնէ զէպի ձովը, այսինքն Յունաց ամբողջ ճակատը զէպի Պարսկական զօրքը, որովհետեւ ասոնք ալ կը նմանէին հօթի գետի մը, զէպի մէկ կողմ տարածուած, որոնց հազած զրահները իրապէս ջրի գոյնի տպաւորութիւն կը ձգէին:

(16) Փաւստոս Գ. 10:

(17) Rawlinson, Vol. I, p. 155:

(18) Rawlinson, Vol. I, p. 158:

հոգային պահանջներու համար: Եւ այժմ, փառասէր զինուորական մը, Մակնէնտիոս, ապստամբած էր Կոստասի դէմ, որ փախուստի պահանջ դաւադրարար կը սպանուէր:

Մեծն Կոստանդինի վերջին ողջ ձեռքած գտաւ, արեւելեան բաժնի Կայսր Կոստանդիոսը, որ շատ չանցած բովանդակ կայսրութեան միահեծան տէրը պիտի ըլլար, 350-ի զարնան Փոքր Ասիայէն եւրոպայ տապեց ճգմելու Մակնէնտիոսը և Վէլթրանին: որոնք արքայական ծիրանին հագեր էին: Կոստանդիոս իր հետ կը տանէր ընտրեալ զուգարտակներ:

Շապուհի համար ժամը բարեպատեհ էր:

Վիթթարի բանակով մը, որուն մէջ կը գտնուէին Պարսկական Կայսրութեան բոլոր ժողովուրդներէն զուգարտակներ, մէջը ըլլալով հեռաւոր Հնդկաստանէն եկած վաշտեր, իրենց փղերու ահազող ջոկատներով, անցաւ Տիգրիսը նոյն տարուայ ամբան, աւելցաւ արեւք տէն խոշնգոտ իր առջև, և դէպի հիւսիս դառնալով՝ անգամ մըն ալ պաշարեց մեծ քաղաքը:

Դարձեալ պատնէշի վրայ էր Յակոբ Եպիսկոպոսը, պաշտպանութեան ողնայարը, որ իր խօսքերով և գործերով խանդավառութեան հեղուկ կրակով կ'ողողէր քաղաքացիներուն ինքնավստահ ոգեւորութիւնը: Անցեալի երկու յաջող պաշտպանողական փորձեր իրենց բոցավառ անձնավստահութեան պողպատեայ հիմ մը կը հայթայթէին: Գերատոնեայ այս քաղաքացիներուն համար այլևս իրենց պաշտելի Եպիսկոպոսը հրաշագործ մըն էր, որ անցեալի մէջ, երկու անգամ, Սասանեան Նարուզգոնոսսրի մօլեզնած կատաղութիւնը փշուր փշուր բրած էր, այս անգամ ալ անոր յոթորտացող ամբարտաւանութիւնը պարտութեան փոշիներուն մէջ պիտի տապալակէր. հոգ չէ թէ ան գար հնդկական գազաններու կոնակին յենած: Այս սուրբը հրաշքներ գործած էր և պիտի գործէր դարձեալ⁽²⁰⁾:

Նախորդ երկու պաշարութիւններուն արդիւնքը որքան քաղաքացիներու ոգին և յոյսերը կը բարձրացնէր, նոյնքան ալ Շապուհը կը խթանէր անպայման խորտակելու սա ահատեսիլ պարիսպները և իր անհամբեր կատաղութեան ճարճատող բոցերը

թափելու անձնատուր քաղաքին և բնակչութեան:

Պաշարման մեքենաներ սկսան ծեծել պարիսպները, և ականներով անոնց հիմերը խախտելու աշխատանքը յառաջ տարուեցաւ: Օր օրի յաջորդեց, շարաթ շարաթի, և հսկայական այս յարձակող բանակը դատապարտուած կ'երևէր այն ձախաւեր բախտին որ առաջին երկու քին վիճակուեցաւ:

Բայց թագաւորին յուսահատ հնարամտութիւնը անակնկալ նոր սարսափ մը պատրաստեց քաղաքին:

Մծրնէն ոչ շատ հեռու գտնուող Մասիոս լեռան ձիւնհալը սկսած էր, և մօտակայ զաշտավայրի մէջէն հոսող Միկտոնիոս գետը բարձրանալու վրայ էր:

Շապուհ իր բազմահազար զինուորները գործի մղելով՝ թուրքեր բարձրացուց գետի հոսանքին առջև, քաղաքէն քիչ վար, ինչպէս նաև շուրջանակի, որպէսզի հեղեղներ Մծրնի շուրջը տարածուող ընդարձակ հարթավայրը արուեստական ծովակի մը փոխեն:

Միաժամանակ Պարսկ թագաւորը հապճեպով նաւերու տորմիդ մը պատրաստել տուաւ: Պաշարման մեքենաներ զետեղուեցան նաւերու վրայ, ուղղուելով դէպի պարիսպը և աշտարակները: Այլևս չկար պարիսպին առջև փորուած խրամատներու արգելքը, և ալ աւելի մօտէն յարձակումը յառաջ տարուեցաւ:

Սակայն պաշարուածները կարծես գերմարդկային տնքկծկի ճիգերու ընդունակ արարածներ եղած ըլլային: Յակոբ Եպիսկոպոս իրեն արժանի գործակից մըն ալ ունէր յանձին Բիզանդական պահակագործի հրամանատար Կոմս Լուկիլիանոսի, ձեռնարէց, ճարպիկ զինուորական մը, որ կարծես թշնամի իւրաքանչիւր շարժման պատասխան մը ունէր⁽²¹⁾:

Երբ նաւերը մօտեցան, պաշարողները ամենի քարընկէց բարաններէն մեծամեծ քարեր կը ձգէին նաւերու վրայ, կամ հըրձիգ ջահերով կը բռնկեցնէին անոնցմէ քանիները, և կամ հսկայական վերելակ մեքենաներով նոյնիսկ նաւը ջուրէն վեր քաշել կը փորձէին:

Երկիւղալի ահաբան մը կը ներկա-

(20) Theodoret, II, 30.

(21) Zosimus, p. 161.

3. ԱՐՇԱԿ ՇՈՒՐՋԸ ԿՐ ՆԱՅԻ

Դեռ ատի Արշակ պարսկական հոգի վրայ Հայաստանի թագաւոր նշանակուած 337 ին, Շապուհ Արքայի և հայ աւագանիին միջև կայացած դաշինքին համաձայն, կը վերադառնար հայրենիք, ընկերակցութեամբ իր հօր՝ աշքերը կուրացած Տիրանի:

Շապուհ, սիրաշահիւլ քաղաքականութիւնը լիուլի որդեգրած, թէն միշտ կասկածամիտ, թանկարժէք նուէրներով և զանձերով ողողեր էր: Նոր թագաւորը և անոր ընկերակիցները⁽²⁵⁾ Յուսալով որ սոյն պարզները, պատիւն ու շնորհը կրնան յաւելիւ խթան ծառայել որ հայերը միտքերին չփոխեն երբ երիտասարդ Շապուհ սկսէր իր երկարատև պատերազմական զորածողութիւններուն Բիւզանդական Կայսրութեան դէմ:

Իբրեւամբ, կասկածը կրնար իր ոտտանը հիստել Շապուհի մտքին մէջ:

Մեծն Տրդատի օրերէն ի վեր, զրեթէ յիսուն տարի, հայ արքունիքը Բիւզանդական մերձեցման քաղաքականութիւնը որդեգրած էր: Աւելի և աւելի հայ պետական աշքեր ուղղուած էին Կայսեր, նախ Դիոկղետիանոսի, ապա Կոստանդինի: Յիբաւի, Տրդատ իր գահը կը պարտէր Դիոկղետիանոս Կայսեր զործուն օժանդակութեան: Խոսքով թագաւոր՝ Կոստանդին Կայսեր հովանաւորեալն էր: Տիրան, Արշակի հայրը, միննոյն Կոստանդին Կայսրէն նշանակուած էր Հայաստանի թագաւոր⁽²⁶⁾:

Ինչպէս կը տեսնենք, Շապուհի մեծ հօր ներսէս թագաւորի ջախջախիչ պարտութենէն յետոյ, հայ նախարարներու Բիւզանդական Կուսակցութիւնը զօրացաւ և Արշակունի զահակալին հետ միասին վարեցին անկեղ Բիւզանդական քաղաքականութիւն, աննշան ընդմիջումներով⁽²⁷⁾:

(25) Փաւստոս, Գ. 1:

(26) Խորենացի, Գ. 10:

(27) Դիւրահասկնալի ըլլալու համար, հայ իշխաններու մէջ եղած երկու զլխաւոր խմբաւորումները պիտի կոչենք Բիւզանդական Կուսակցութիւն և Պարսկական Կուսակցութիւն: Մանաւանդ երբ նկատի առնենք որ այս երկու Կուսակցութիւններու ամենահոռուն, յամառ և փոթորկալի զործունէութիւնը տեղի կ'ունենայ Զորորդ գարուն մէջ, առաւելաբար՝ Արշակ և Պապ թագաւորներու տարիներուն:

Այժմ, պարագաներու բերմամբ և արտաքին քաղաքական պայմաններու դասաւորումով, Բիւզանդական Կուսակցութիւնն է որ անհրաժեշտ կարծուած այս զինուոր կ'ընէր: Արշակ իր թագը պիտի պարտէր Շապուհի և փոխարէն ալ կ'ակնկալուէր — զոնէ պարսիկ թագաւորը կը յուսար — որ Արշակ նայի Շապուհին այնպէս ինչպէս իր հայրը, մեծ հայրը և անոր հայրը, Տիրան, Խոսրով և Տրդատ նայած էին Բիւզանդական Կայսեր:

Ի հարկին, հայ թագաւորը ստիպուած էր, երբ Շապուհէն զիմում ստանար, զինուորական օգնական զունդեր զրկելու պարսիկ բանակին: Իսկ եթէ զիմում չկար, պիտի պահէր չէզոքութիւն:

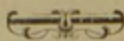
Արշակ, իր զահակալութենէն վերջ, երկու հզօր զրացիներու մէջ պայքող պատերազմին, ստիպուած զինուորական ուժեր արամազրեց Շապուհին⁽²⁸⁾:

Այս օգնութիւնը թերեւ մեծակշիռ բան մը չէր, և եղած էր պարզապէս նոր հայպարսիկ համաձայնութեամբ ստեղծուած կացութիւնը փրկելու: Բայց այդ բաւական եղաւ որ երբ Արշակի այս քայլը հաղորդուեցաւ Կոստանդինոս Կայսեր, կասկածամիտ երիտասարդը, որ իր հօրեղբայրները, հօր եղբորորդիները և քանի մը պալատականներ սպանել տուած էր, մահուամբ պատժեց իր մօտ պատանդ զանուող հայ արքայազուն իշխանը Տրդատ, Արշակի մեծ եղբայրը⁽²⁹⁾: Ի լուր այս ոճիրին Արշակ զոնէ տխուր մխիթարութիւնը կրնար ունենալ թէ Կոստանդինոս խնայել էր Արշակի երկու մեռած եղբայրներու զաւակներուն, նոյնպէս պատանդ Գնէլին և Տիրիդին, թերեւ անոնց դեռ ատի ըլլալուն պատճառաւ:

Արշակին համար սակայն, արտաքին կնճառ հարցեր առայժմ երկրորդական էին: Ներքին դժուարութիւններ, պետական քառասլին վիճակ կը զիմադրաւ էին զինք, որոնք անյապաղ պէտք է կարգադրուէին:

Շարունակել (6)

ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ

(28) Փաւստոս, Գ. 20:

(29) Խորենացի, Գ. 21: